

SİDDİK AKBAYIR

Eğitim Fakülteleri İçin
**CÜMLE VE
METİN BİLGİSİ**

Okuma
Anlama
Yorumlama
Çözümleme

 PEGEM
AKADEMI

 7.
BASKI

Sıddık AKBAYIR

Eğitim Fakülteleri için
CÜMLE VE METİN BİLGİSİ

ISBN 978-9944-919-03-6

Kitapta yer alan bölümlerin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2013, Pegem Akademi

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları

Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti'ye aittir.

Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri,
kapak tasarımı, mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt
ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında
yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları
satın almamasını diliyoruz.

1. Baskı: Şubat 2003

7. Baskı: Ocak 2013

Dizgi-Grafik Tasarım: Didem Kestek

Kapak Tasarımı: Gürsel Avcı

Baskı: Ayrıntı Matbaası

(Ankara-0312-3843435)

Yayınevi Sertifika No: 14749

Matbaa Sertifika No: 13987

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay/ANKARA

Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51

Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60

Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08

Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

E-ileti: pegem@pegem.net

KİTAPLARI

KURAMSAL | KAYNAK KİTAPLAR

Dil ve Diksiyon | Yazılı ve Sözlü Anlatım Bozuklukları, 5. Basım, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

Eğitim Fakülteleri İçin Cümle ve Metin Bilgisi | Okuma Anlama Yorumlama Çözümleme, 7. Basım, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2013.

Çocuğum Neyi Okumalı?, 2. Basım, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2010.

Yazılı Anlatım | Nasıl Yazabilirim?, 2. Basım, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2011.

Sözlü Anlatım | Nasıl Konuşabilirim?, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2011.

Şifreli, Pratik, Tablolu Edebiyat, 6. Basım, Pratikyol Yayınları, Malatya 2012. [Çetin Şişman'la]

PORTRE | BİYOGRAFİ | KARŞILAŞTIRMA

Aynı Göğün Uzak Yıldızları | Nâzım Hikmet-Necip Fazıl, 6. Basım, Asur Yayınları, İstanbul 2012.

Zamansız Bir Karşılaşma | Orhan Pamuk-Yaşar Kemal, 2. Basım, Ferfir Yayınları, İstanbul 2011.

Tütün ve Kola | Orhan Gencebay-Sezen Aksu, 2. Basım, Asur Yayınları, İstanbul 2012.

'Ne Kadar Gitsem O kadar Uzak' | Hilmi Yavuz, Ferfir Yayınları, İstanbul 2011.

Şiir Adımlı Bir Yolcu | Haydar Ergülen, 2. Basım, Ferfir Yayınları, İstanbul 2010.

Öyküler Kimi Söyler? | Özcan Karabulut, Ferfir Yayınları, İstanbul 2011.

Bir Fotoğrafınız da Bende Kalmış, 3. Basım, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.

Yoktur Gölgesi Türkiye'de | Sezai Karakoç, Turkuvaz Yayınları, İstanbul 2013.

Sıddık Akbayır

www.sakbayir.com

1966 Erzurum doğumlu.

Uludağ Üniversitesi Balıkesir Necatibey Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi.

Akademik çalışmalarını Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde yaptı.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde görevlidir.

SUNUŞ

Yedi bölüm biçiminde oluşturulan bu kitapta ağırlıklı olarak metin çözümlemesine yer verildi. ‘Metin’ kavramıyla ilgili genel bilgiler, yalın ve pratik bir yöntemle aktarılmaya çalışıldı. Konuyla ilgilenenlerin sıkıntısı, konunun kendisiyle değil, konunun anlatım biçimiyledir. Kuramsal ağırlıklı birçok kitapta bulunabilecek ayrıntılardan çok, bu bilgilerin özünü ve nasıl öğretileceğine yönelik ipuçlarını aktarmaya öncelik tanındı.

Metin Bilgisi’yle ilgili kitapların birçoğu, yabancı diller bölümüne özgü bir bakış açısıyla ve çevirinin gölgesinde hazırlandığından zaman zaman bölüm dışındaki okurlarca alınmasında sıkıntılar yaşanmaktadır. Özellikle dilbilim eğitiminden geçmeyen / geçemeyen okurlar, bu tür kitaplara uzak kalmaktadır. Amacımız, bu sıkıntıyı ve uzaklığı kısmen azaltmaktır.

Cümle ve Metin Bilgisi’nin, bir yanıyla kuramsal kitap olmasına, diğer yanıyla da YÖK’ün belirlediği kur tanımından yola çıkılarak kaynak kitap niteliği taşımasına gayret edildi. Kuramsal bilgilerin, açıklayıcı örnek alıntularla ve uygulama metinleriyle desteklenmesine özen gösterildi. Bölümler; Eğitim fakültelerinin Türkçe Eğitimi bölümünde okutulan **Metin Bilgisi**, ilköğretim bölümlerinin Sınıf Öğretmenliği anabilim dallarında okutulan **Cümle ve Metin Bilgisi** derslerinin kur tanımları dikkate alarak belirlendi.

Öğretmen adaylarının öğretim aşamasında karşılaştıkları sıkıntıların başında; dilbilgisi, cümle yorumu ve paragraf gibi konular, önemli bir yer tutmaktadır. ‘Nasıl Öğretilir?’ sorusu, Bu bölümlerin hazırlanmasında temel ölçü oldu.

Cümle Yorumu, Dilbilgisi Açısından Cümle ve Paragraf Bilgisi bölümünü hazırlarken SBS, ÖSS, ALES, KPSS sorularının biçim ve içerik özelliklerini araştırıldı. **Yeni Türkçe Programı**’yla kur tanımları ve sınav sistemi karşılaştırıldı.

Türkçe Dilbilgisi konularını akademik yaklaşımlardan çok, öğretmen adaylarının beklentilerini ve Türkiye’deki sınav gerçeğini dikkate alınarak aktarılmaya çalışıldı.

Cümle ve Metin Bilgisi’nin muhatabı olarak Türkçe-edebiyat öğretmenleri, sınıf öğretmenleri, söz konusu dersi okutan öğretim elemanları ve Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı ve sınıf öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğretmen adayları görüldü.

Sıddık Akbayır
Ocak 2013 Samsun

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

OKUMA ANLAMA YORUMLAMA.....	1
1. OKUMA	1
1.1. Okuma Edimi	1
1.2. Okumanın Yeniden Üretime Katkısı.....	4
1.3. Okurluk Donanımı	5
1.4. Okuma Sorunları	6
1.4.1. Ekonomik Boyut.....	6
1.4.2. Toplumsal Boyut	7
1.4.3. Bireysel Boyut.....	7
1.4.4. Siyasal Boyut.....	7
1.4.5. Psikolojik Boyut	8
2. ANLAMA YORUMLAMA	9
2.1. Okuma Biçimlerinin Anlam ve Yorumlama İlişkisi	9
2.2. Anlama ve Yorumlama	10

İKİNCİ BÖLÜM

CÜMLENİN ANLAMI VE YORUMU	13
1. CÜMLE - METİN İLİŞKİSİ.....	13
2. CÜMLE YORUMUNUN TEMEL ÖZELLİKLERİ	14
3. ÖZET	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİLBİLGİSİ AÇISINDAN CÜMLE	31
1. BİÇİM BİLGİSİ	32
1.1. Kök.....	32
1.2. Gövde.....	36

1.3. Ekler.....	37
1.3.1. Çekim Ekleri.....	37
1.3.2. Yapım Ekleri	45
1.4. Sözcüğün Yapısıyla İlgili Ayrıntılar.....	51
1.5. Değişken Görevli Ekler	53
1.6. Bileşik Sözcükler.....	56
2. SÖZCÜK TÜRLERİ	62
2.1. Sözcük Türlerine Genel Bir Bakış	62
2.2. Sözcük Türlerinin Temel Özellikleri	71
2.2.1. Asıl Sözcükler	71
2.2.2. Uydu Sözcükler	77
2.2.3. Gölge Sözcükler	82
2.2.4. Ulak Sözcükler	86
3. SÖZCÜK ÖBEKLERİ	96
3.1. Giriş	96
3.2. Eylemsiler	101
3.3. Tamlamalar	110
3.3.1. Ad Tamlamaları.....	110
3.3.2. Sıfat Tamlamaları	117
4. CÜMLE BİLGİSİ.....	120
4.1. Cümlenin Öğelerine Genel Bir Bakış	120
4.2. Cümlenin Öğeleri	122
4.2.1. Yüklem	122
4.2.2. Özne	125
4.2.3. Tümleçler	127
4.3. Cümle Türleri	130
4.3.1. Yüklem Türüne Göre Cümleler.....	131
4.3.2. Öğelerinin Dizilişlerine Göre Cümleler	133

4.3.3. Yapılarına Göre Cümleler	135
4.3.4. Anlamlarına Göre Cümleler	141
5. EYLEM ÇATILARI	143
5.1. Özne-Yüklem, Nesne-Yüklem İlişkisi	143
5.2. Nesnelere Göre Eylemler	145
5.3. Eylemlerde Çatı Değişimleriyle İlgili Örnekler	148
5.4. Dilbilgisi Evinin Çatısı	149
6. ÖZET	154
6.1. Dış ve İç Çözümlü Cümle Örnekleri	154
6.2. Bir Cümlenin Kuruluşu	160

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PARAGRAF BİLGİSİ	163
1. PARAGRAFIN YAPISI VE YORUMU	163
1.1. Paragrafı Okuma Anlama Yorumlama	163
1.2. Kavramsal Açıdan Paragraf	165
1.3. Paragrafın Yapısı ve Paragraf Sorularının Çözümü	165
1.4. Paragraf ve Başlık	168
1.5. Paragrafta Konu ve İzlek	170
2. ANLATIM BİÇİMLERİ	174
2.1. Giriş	174
2.2. Düşünceyi Geliştirme Teknikleri	176
2.3. Anlatım Biçimlerinin ve Düşünceyi Geliştirme Tekniklerinin Anadüşünce ile İlişkisi	180

BEŞİNCİ BÖLÜM

METİN KURAMSAL BAĞLAMI.....	189
1. METİN NEDİR?	189
1.1. Metnin Tanımı	189
1.2. Dile Dayalı İletişimin Temel Birimi: Metin	190
2. METİN KURMANIN (ÜRETMENİN) EVRELERİ	191
2.1. Amaç Tespiti	192
2.2. Konuyu Seçme ve Sınırlandırma	192
2.3. İletiyi Belirleme	193
2.4. Düşünceleri Oluşturma Düzenleme	194
2.5. Söylem Tasarımı	194
2.6. Kavram Ağını Kurma.....	195
2.7. Dilsel Gösterenleri Seçme.....	196
2.8. Metin Düzeyinde Dilsel Kodlamaya Geçiş.....	197
2.9. Yazma	199
2.10. Yazılanları Denetleme.....	199
3. METİN KURMA ÖRNEĞİ	200
4. ÖRNEK METİN / DİZİSEL VE DİZİMSEL İLİŞKİLER VE EĞRETİLEMELİ ANLATIM	202
1. Giriş.....	202
1.1 Sorun	202
1.2. Amaç	204
1.3. Önem	205
1.4. Sınırlılık.....	205
2. Kuramsal Temeller	205
2.1. Şiir Dili	205
2.2. Saussure'ün Dil Göstergesi	205
2.3. Bühler Modeli (Organon Modeli).....	207
2.4. Jakobson ve Dilsel İletişim.....	209
2.5. Dizisel ve Dizimsel İlişkiler	211

3. Eğretileninin Oluşumu.....	215
3.1 Benzetme-Eğretileme İlişkisi	215
3.2. Eğretileme	217
3.2.1. Açık Eğretileme	218
3.2.2. Kapalı Eğretileme	221
4. Sonuç.....	224
4.1. Özet	224
4.2. Yargı.....	224
4.3. Öneri.....	225
5. METİN TÜRLERİ	226
5.1. Yazılış Amaçları Açısından Metinler.....	226
5.1.1. Öğretici Metinler	226
5.1.2. Yazınsal Metinler	227
5.2. İletişim Açısından Metinler	228
5.2.1. Yalın Anlamalı Metinler	228
5.2.2. Yabancılaştırıcı Metinler	228
5.2.3. Örtük Anlamalı Metinler	229
5.3. İşlevleri Açısından Metinler	229
5.4. Yaş Gruplarına Göre Metinler	230
5.4.1. Giriş	230
5.4.2. Yaşlara Göre Okuma Eğitimleri	231
5.4.3. Masal	234
5.4.4. Şiir	239
5.4.5. Öykü	244
5.4.6. Roman	249
5.4.7. Fantastik Metinler.....	251
5.4.8. Tiyatro	252
5.4.9. Sonuç.....	254

ALTINCI BÖLÜM

ROMAN - ÖYKÜ	257
1. ROMAN ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİ	257
1.1. Metindışı Nesnel Öğeler	257
1.2. Roman Türleri.....	258
1.3. Öykü-Olay Örgüsü-Özet.....	261
1.4. Anlatıcı.....	263
1.5. Bakış Açısı.....	264
1.6. Kişiler.....	266
1.7. Zaman	268
1.8. Mekan (Uzam).....	269
1.9. Tematik Yapı	270
1.10. Kurgu ve Anlatı Düzeyi.....	272
1.11. Anlatım Teknikleri.....	274
1.12. Dil ve Üslup	276
2. ROMAN-ÖYKÜ AYRIMI	277
ÇÖZÜMLEMELER.....	278
1. HUZUR Ahmet Hamdi Tanpınar	278
2. GÜLBİK Çetin Öner	295
3. BOYACIKÖY'DE KANLI BİR AŞK CİNAYETİ Murathan Mungan	309

YEDİNCİ BÖLÜM

ŞİİR	325
1. ŞİİR ÇÖZÜMLEMESİNE GİRİŞ	325
1.1. Bilim-Sanat Ayrımı ve Şiir Çözümlemesi	325
1.2. Geleneğin Dünyası ve Şiir Çözümlemesi	327
2. İKİZ ANLAM VE ÇOĞUL OKUMA	329

3. ŞİİR-ÖYKÜ İLİŞKİSİ	333
3.1. Giriş	333
3.2. Öykünün Şiirdeki Serüveni	335
3.3. Sonuç	336
4. ŞİİRSEL METNİN ANLAM YAPISI	337
5. ÇÖZÜMLEME SÜRECİNDE METNİN İLETİŞİM BOYUTU	338
6. ŞİİR DİLİNDE SAPMALAR VE BAĞDAŞTIRMALAR	341
6.1. Sapmalar	341
6.2. Bağdaştırmalar	346
6.3. Şiir ve Sözcük Türleri	347
7. BİÇİMSEL ÖZELLİKLER	349
7.1. Ölçülü ve Uyaklı Anlatım	349
7.2. Uyağın ve Redifin Şiir Yorumuna Etkisi	350

METİNLERİN ANLATISAL VE SÖYLEMSEL KİMLİKLERİNE

YAKLAŞIMLAR	351
1. SAKARYA TÜRKÜSÜ Necip Fazıl Kısakürek	353
2. BEN SANA MECBURUM Attilâ İlhan.....	374
3. HİKAYE Cahit Külebi	382
KAYNAKÇA	391

birinci bölüm

OKUMA ANLAMA YORUMLAMA

1. OKUMA

1. 1. Okuma Edimi

Okuma, ses organları ve göz yoluyla algılanan işaret ve sembollerin beyin tarafından yorumlanarak değerlendirilmesi ve anlamlandırılması sürecidir. Okuma becerisi, öğrencinin farklı kaynaklara ulaşarak yeni bilgi, olay, durum ve deneyimlerle karşılaşmasını sağlar. Dolayısıyla bu beceri; öğrenme, araştırma, yorumlama, tartışma, eleştirel düşünmeyi sağlayan bir süreci de içine alır.¹

Farklı kaynaklarda birçok tanımla ele alınan 'okuma edimi', üç temel aşamada gerçekleşir: *Algılama, belleğe kaydetme, yapılandırma (yeniden oluşturma)*.

Algılama

Algılama, göz ile beyin arasındaki ilişkiye dayalı bir etkinliktir. Göz, yazılı göstergeleri ardına tek tek hissederek; ancak hissedilen bu algılama, bir paket durumundadır. Bir sözcük algılanırken içindeki sesbirimler ya da bir cümle algılanırken içindeki sözcükler ilk anda fark edilmez. Yani, tek tek algılama beyin tarafından çok hızlı yapılır. Bunun için, okur, göstergeleri paketler durumunda algıladığını düşünür. Sözelimi, tümevarım yöntemi ile, önce harfleri, sonra sözcükleri öğrenmeye çalışan bir öğrencinin harfleri birbiri ile ilişkilendirerek okumaya çalışmasında bu paket durumundaki algılamanın henüz oluşmadığı görülebilir.

Bir metnin okur tarafından algılanması ya da ayrıntılı olarak okunması, katı ilkelere açıklanabilecek güç bir olgu değil, aksine devingen bir iletişim sürecidir denilebilir. Metni okumak, olaylar zincirini birbiriyle ilişkilendirmek ve değişimleri dönüşümleri izleyebilmek belli bir devingenlik içinde olacaktır.

Doğan Günay

¹ İlköğretim **Türkçe Dersi Öğretim Programı**, (6-8), MEB, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara 2005.

2 Cümle ve Metin Bilgisi

Metnin şifresini çözmeye girişen bir okur, belli bir soyutlama ile anlam olgusuna ulaşır. Algılanan göstergeler, yalnızca, zihinsel olarak yapılan düzenleme ile bir anlam kazanır. Bu zihinsel düzenleme, kavramlaştırma ve imgeleştirme biçiminde olur.

Belleğe Yerleştirme

Okuma, ilkin algılanan birimi belleğe yerleştirme etkinliğidir. Bir metni okurken, metindeki dilsel göstergeler birbirinin devamı biçiminde algılanır. Yani göstergeler birbirini izler. Her gösterge, bir önceki göstergeye yeni anlam katar.

Bellekte tutma, dilsel anlatımın her aşamasında vardır. Bir sözcük için baştaki sesleri, bir cümle için sözcükleri; bir metin için de baş taraftaki bölümleri bellekte tutmak, sonradan öğrenilenlerle ilişkilendirmek ve metnin anlamını kavramaya çalışmak gerekir. Bu durumda, en küçüğünden en büyüğüne kadar her dilsel birimin anlamına ancak birimin tamamı söylendiğinde ulaşılır. Sözelimi, eşanlı çeviri (simültane çeviri) yapanlar, bir dilde konuşan kişinin söylediklerinin bitmesi ile çeviri işine girişir. Bir dildeki sözcük sıralanışı diğer dilden farklı olur. Eğer çevirmen, konuşan kişinin ağzından çıkanları anında sözcüğü sözcüğüne çevirmeye kalkarsa, çevirdiği dilde (amaç dilde) anlamlı bir yapı oluşturamaz. Bu bakımdan çevirmen, konuşan kişinin söylediklerini bellekte tutarak cümle bitiminde çevirmeye başlar.

Okuma sırasında göz, değişik hareketler yapar: Çizgi boyunca ilerler, durur, geri döner, aşağı iner, yukarı çıkar. Gözün ileri hareketi genelde saniyenin kırkta biri (1/40 sn) kadar sürer, bunu izleyen ve yine genelde saniyenin dörtte biri (1/4 sn) kadar süren duraklama sırasında da bazı bilgiler kısa dönemli belleğe aktarılır. Gözün beyne bağlı olarak metin genelinde yaptığı ve bellekle doğrudan ilintili olan bu etkinlikler her türlü anlamlı yapıyı okuma (tanıma, tanımlama, anlamlandırma ve yorumlama) biçimini içeren bir süreçtir.

Yapılandırma

Yapılandırma, bellekte tutulanları sıralama işidir. Bu sıralama göstergeleri birbiriyle ilişkilendirme ve bellekte düzenleme biçiminde oluşur. [Çevirmen örneğinde olduğu gibi, konuşan kişinin kendi dilinde (kaynak dil) aktardığı bildiriye, çevirmen belleğinde tutar. Sonra bu bildiriye "amaç dil"de, belli bir yapı içinde yeniden oluşturur. Okumadaki yapılandırma da buna benzer.] Göstergeleri birbiriyle ilişkilendirmek, bir bakıma yorumlama işidir. Yorumlama ise bireysel bir edimdir. Kişi, kurmaca dünyadaki göstergeleri, kendi bilgi birikimine göre adlandırır ve bu dilsel göstergeleri gerçek dünyadaki bildiği göndermeleri ile eşleştirerek anlamlandırır. Bu durum, okurun kurmaca dünya ile gerçek dünyadaki bilgileri arasındaki ilişkiyi belirtir. Metin anlamı ile yaşam arasındaki ilişki, metinde kullanılan göstergelerin oluşturduğu bağımsız metin içi düzen ile okurun düş gücü arasındaki karşılıklı alışverişle belirlenir.